

VERDAGUER ARA

Enric Casasses i Figueres

Aquest article està inclòs en el llibre *Tornau-me a terra. Noves perspectives sobre Verdaguer*, editat per l'Àgora Literària dels Països Catalans dins la seva col·lecció *àgora crítica*. El llibre inclou set articles de Josep Paré, Pere Farrés, Narcís Garolera, Ramon Pinyol, Isidor Cònsul, Enric Casasses i Perejaume, i ha estat distribuït sota una llicència “Reconeixement-NoComercial-SenseObraDerivada” de Creative Commons, que es pot consultar a <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/2.0/es/deed.ca>, de la qual ens servim, d'acord amb els editors del llibre i l'autor del text, per a reproduir l'article i per a presentar l'esmentat llibre.

VERDAGUER ARA - Enric Casasses

*“Si veiéssiu los mils magos que hi ha a Barcelona!
A Sants solament n'hi ha 900”*
Jacint Verdaguer, *Estranyat de l'espectacle*

“Anomeno maduresa d'una obra la seva baixada als inferns”
Max Jacob, *Consells a un jove poeta*

NÚMERO ZERO

Tot just començat el segle XXI, poc abans de la primera publicació mundial dels *Apunts de la casa d'Oració*¹, coneguts vulgarment com els “Quaderns d'exorcismes”, jo havia escrit la semblança del seu autor que dono ara aquí tal qual sota el número u. Si els quaderns s'haguessin publicat fa cent anys, o setanta encara que sigui, tot hauria anat molt altrament. Tenir-los un segle escamotejats ha estat un sabotatge enorme contra el desplegament de la nostra literatura i per tant del meu i teu viure individual i col·lectiu. La prosa que poso sota el número u ara aquí tal qual —amb l'únic afegit de la nota 7— és doncs el *Verdaguer ara* però sense dimonis, és el *Verdaguer abans* [que nosaltres sabéssim res] dels dimonis: el que hem conegut durant el segle XX. Ara, el que anirem veient ara en el nostre segle, el Verdaguer de després, és tot això de fins ara i una cosa més: una sola cosa més, sí, però determinant i importantíssima, grandiosa, com expliquem a l'apartat que duu el número dos.

NÚMERO U UN COR SAGRAT

Nat el 1845, el 1877 fa sorgir de les aigües l'al·lucinant continent de *L'Atlàntida*, el 2002 en feia cent de la seva mort, i ara mateix el que crema, el que crema tant o més que aleshores, és l'aleshores i l'ara que ens planteja Verdaguer ara. En aquest sentit no hi ha cap personalitat que se li pugui comparar ni cap que l'hagi pogut realment ignorar, i si els lleons del poder se li van tirar al damunt assedegats de presa és perquè absolutament tots els processos que concorren al naixement de la Catalunya moderna s'encarnen i s'activen, com veurem ara tot seguit, en la seva persona d'artista i de persona de tal manera que amb ell o davant d'ell (que es troba, gràcies a la seva obra, al bell mig de l'escenari, visible a totes les mirades) és impossible amagar cap tros de la realitat: en l'ànima de Verdaguer totes les

¹ *Manuscrits verdaguerians de revelacions, exorcismes i visions*. Vol. II, Quaderns d'exorcismes. Barcelona: Ed. Barcino, 2002 (nota de l'editor). Vegeu més avall les notes 9 i 17.

cares del real bateguen juntes en un nus orgànic, vivent, un cor sagrat, glatint d'amor i de dolor, regalimant del goig de viure i de llàgrimes i fel per la sang vessada: l'himne a la bellesa de la creació – indestriable del plany per la injustícia del mal que ens arruga i ens planxa.

Primer de tot, Verdaguer viu plenament la vida encara ben viva de la terra antiga, pagesa, des dels treballs més humils² fins als esclats més alts de la llengua, i aquest és el seu fonament, la seva seguretat, el que el fa invulnerable.

Del fons ancestral pagès medul·lar de Catalunya, que és la força creadora del nostre ésser i de la nostra pensa (i doncs de la nostra llengua), Verdaguer en té el bé més preciós i poderós: el seny. No sols no el va perdre mai, sinó que en va fer la base de la seva pròpia defensa: tenint ple d'aquest seny antic de la terra el sarró de l'esperit, no li calia cercar advocats a ciutat. Els arguments ciutadans són tots fal·laciosos al costat d'aquesta seguretat. Els estira-i-arronses dels politicastes eclesiàstics i civils s'estavellen inútils contra la paret seca del seny. Els enemics, amb tot llur arsenal de poders fàctics i d'altres, no el podien tornar boig ni proposant-s'ho. I s'ho proposaren. I no pogueren. Li van partir l'espina pel mig, això sí, però no el van desviar ni mica del seu sentit moral i intel·lectual, com es veu llegint les seves obres dels darrers anys.

Segonament, estudia: el saber de les escoles, la literatura de totes les èpoques, les ideologies i els autors del moment, les ciències de la natura (molts llibres de geografia, de botànica, d'ocells, d'història, de tot, a la seva biblioteca): en aquest aspecte és un autor perfectament sòlid i que inspira confiança en tots els terrenys que toca.

Tercer, entra activament en la religió dels seus pares i es fa capellà i en la carrera de capellà sens dubte triomfa; va camí d'arribar molt amunt, fins que *li ofereixen una plaça de canonge a Barcelona³ i refusa*. Verdaguer no té l'ambició de prosperar: té feina. Anys després li toca viure intensament la problemàtica de l'ésser del sacerdot per culpa de la curtedat de les jerarquies que primer li prohibeixen les pràctiques amb visionaris i els exorcismes i després fins li retiren el dret de dir missa, és a dir, li van tallant els camins de relació directa amb déu, intenten en va de tallar-li les ales. Al final de tot el bisbe ha d'afluixar i tornar-li les llicències. I el mossèn acaba els seus dies rehabilitat, sí, però en l'escaló més baix de l'escalafó eclesiàstic.

Quatre: Verdaguer, humil pagès, té tota la vida (i començant de ben jove) un intercanvi epistolar i savi, i personal i humà, amb els representants més seriosos de la cultura, com Marian Aguiló o Milà i Fontanals, i també (de més gran) amb elements inquiets i anarquitzants com Josep Aladern, escriptor reusenc molt actiu i defensor i amic del sacerdot perseguit, i amb molts altres. He posat sols tres noms però basta mirar l'índex de l'epistolari⁴ verdaguerià per adonar-se de les dimensions i la varietat del seu tracte amb els erudits, els intel·lectuals, els artistes, etcètera. I no són relacions superficials, d'allò que se'n diu vida de societat, no. És l'autèntica feina cultural, l'autèntic fer-se de la cultura. Molt intensa és la seva relació amb els lletraferits rossellonesos.

Cinc: hi ha un moment en què Verdaguer es tracta de tu a tu amb les fortunes més importants de Catalunya (Güell), amb l'aristocràcia dinerària espanyola emergent (Comillas) i amb la borbònica

² Una de les primeres coses que el Cinto nen va conèixer i tractar són aquelles eines (magall, aixada, càvec...) que “diuen pel mànec la indefensió / de no poder servir sense la mà d'un home, / però proclamen tostemps, / dessota l'òxid del tall, / l'antiga força de la mà de l'home” (Joan Vinyoli, *Vent d'Aram*, “Els llibres de l'Óssa Menor”, Barcelona: Ed. Proa, pàgs. 42-43).

³ Que vol dir la vida material assegurada i el figurar també.

⁴ Epistolari de Jacint Verdaguer [EJV], edició a cura de Josep M. Casacuberta i Joan Torrent i Fabregas. 11 vols. Barcelona: Ed. Barcino, 1959-1993 (nota de l'editor).

família regnant i tot, i és el mateix moment en què, en sa qualitat d'almoïner del “marquès”, intima amb els desposseïts i els desesperats de la púrria de Barcelona,⁵ els primers miserables del proletariat o del subproletariat modern, els primers aturats, l'autèntica misèria imperdonable de la primera industrialització, pobres de solemnitat... Són els inferns socials barcelonins que retratarà Juli Vallmitjana: és un món repartit a parts desiguals entre l'anarquia, l'esperitisme i la desesperació. Just en els anys previs a l'esclat de la crisi, doncs, Verdaguer es fa amb els dos extrems de l'escala social: amb els llepaculs de la monarquia madrilenya i amb els pitjors i més marginats pobres de Barcelona. I és justament aleshores, com és lògic, que comprova l'existència real del dimoni, que veu com s'exerceix la seva acció, que en palpa els resultats: “Verdaguer comencà a veure pertot l'obra del maligne, el qual se li anà apareixent a poc a poc amb un rostre ombriu, gegantesc, poderós”, diu Sebastià Juan Arbó.⁶ I encara que de fet no se li aparegui amb un sinó amb una dotzena de rostres, Verdaguer, que és valent, li planta cara: planta cara a la misèria, planta cara al maligne i planta cara als seus grans aliats a la terra: els poders, els seus “superiors”.

Sis: abans d'això, havent sigut durant uns anys capellà de vaixell, coneix l'Amèrica i la relació de les petites, mitjanes i grans fortunes catalanes o mig catalanes, com la del “marquès” de Comillas (Santander), amb Cuba. Els tal marquesos, amb palau a la Rambla de Barcelona, eren d'una família pobra enriquida en el comerç d'esclaus amb el Carib, i feia poc que els havia ennoblit un rei de sarsuela, perquè no s'ha d'oblidar que el rei, el marquès, i també el bisbe de Vic, es regeixen pels cànons socials, morals i estètics de la sarsuela més barata, fan gènere xic,⁷ i quan es troben un home de carn i ossos, quan veuen que el seu capellà no se'ls doblega tot fent-los la rialleta, ans es revela com un autèntic protagonista de tragèdia veritable, no fan més que aguditzar llur pròpia caricatura i anar ficant els peus a totes les galledes espirituals i materials que ensopeguen o que s'inventen.

Set: a més de travessar diverses vegades l'Atlàntic, i de viatjar a Roma, i a Palestina, i al nord d'Àfrica, i per Europa fins a Rússia, no cal dir que el seu viatge més apassionat i emocionant, més aventurer, és Catalunya, que se la trepitja tota, en coneix les muntanyes, i s'hi perd, i parla amb les pedres, palpa les flors, escolta els boscos, dibuixa els llacs, fa parlar tota la terra: la terra física i material, amb el seu esperit i els seus esperits, això ho explica molt bé el també terrarista Perejaume al llibre *Oïsme*, on en reproduïx alguns dels dibuixos o croquis d'excursionista.⁸

I darrer, i vuitè, punt: mentrestant i per damunt de tot això, Verdaguer fa una obra d'art immensa, grandiosa, en què la idea, el sentiment, la paraula i la cosa són uns: “sempre que miro el cel / me sembla casa meva”.

⁵ He dit *intima* i és veritat: acabarà anant-se'n a viure amb ells, i fins al final, malgrat l'oposició ferotge de tot l'altre estament.

⁶ Sebastià Juan Arbó, “El pendent perillós”, dins *Verdaguer: el poeta, el sacerdot i el món*. Biblioteca biogràfica catalana, 4. Barcelona: Aedos, 1952, pàg. 363.

⁷ El bisbe en té fins el vocabulari —per no dir res del fraseig—, com es pot veure en la vergonyosa i determinant carta, escrita en castellà com la majoria de les seves, en què li posa a Verdaguer, com a argument ja definitiu per a “*perpetuïzar a usted en la Casa Asilo*” [“perpetuar-vos a la Casa Asil”, trad. de l'ed.], el fet que, amb això, “*asegura un rincón en caso determinado, que todo puede suceder en este pícaro mundo*” [“us assegureu un raconet en un cas determinat, que tot pot passar en aquest món picaresc”, trad. de l'ed.] (EJV. Volum VIII. Ob. Cit. Carta 1.015, 6 de març de 1894, ben famosa i coneguda). Atrevir-se a dir aquestes coses, amb aquest to, a l'autor de l'Atlàntida, és molt gros, i demostra que Morgades està completament dominat pels dimonis més baixos. El tenien ensofrat de cap a peus. Fins la xocolata amb melindros li devien ensofrar. I Verdaguer ho veu amb tota la claredat del món: amb mirada neta ho veu. Però mossèn Cinto és —i ho és de cor— el perdonadimonis, i per dins demana al seu déu que beneeixi el seu bisbe, que el dugui pel bon camí, que el salvi. Segur.

⁸ També són molt importants, ja en els anys més crítics, les seves estades a Mallorca, convidat a ca l'Arxiduc, on, en respirar el paisatge lul·lià, li ve la idea de reescriure l'*Amic i Amat*.

NÚMERO DOS “LLADRAR D’APROP”

Una de les novetats més espantoses, i antigues!, d’aquests dies de començament de segle en què s’ha celebrat el centenari de la *mort* del poeta, és l’aparició en llibreria dels “Quaderns d’exorcismes” de Jacint Verdaguer, escrits, doncs, fa més de cent anys i que encara no s’havien publicat (*sic!!!*), però que potser seran una de les tres o quatre obres més importants, i a la llarga em penso que una de les més llegides, de mossèn Cinto i de la història de l’espiritualitat europea. Al costat d’això, les temporades a l’infern d’autors de la corda, posem, de Rimbaud són entreteniments de turistes. El llibre, presentant per l’editorial Barcino com a volum segon dels *Manuscrits verdaguerians de revelacions, exorcismes i visions*,⁹ és de fet el primer que ens ofereix els famosos apunts que Verdaguer prenia a l’arribar a casa (o com diu ell, a la seva *celda* del palau del “marquès”) després de participar en les sessions d’exorcismes, o *d’oració*, al tercer pis del número 7 del carrer Mirallers. En aquestes sessions, segons les notes de Verdaguer, els dimonis, acorralats a base d’oracions i precis, *xerren*. Els diables potser són dolents però són àngels (caiguts), és a dir, són esperits, i saben tot el que es fa i es desfà al món de l’esperit: saben que Jesús acabarà triomfant i que Verdaguer és un sant. Un dels dimonis canta: “Ai Verdaguer, jamai t’oblidaré”. Un altre d’aquests malignes confessa que estarien disposats a anar mil anys de genolls sobre espines si poguessin ser perdonats. El llibre té moments, cal dir-ho, divertidíssims. Que no rebaixen gens, ans al contrari, la seva escriptura lucidesa, perquè tot el que s’hi toca és cosa més greu: seriosa. Com diu Verdaguer en carta a Collell, es tracta de Jesucrist “testimoniejat per un testimoni poc falaguer”.¹⁰

Espiritualment l’obra és un abisme com no n’he vist cap. La seva factura, i la seva llengua, demostren que Foix va tenir raó d’escriure que en la prosa de Verdaguer hi ha un “fons joiosament dadà”: alguns paràgrafs tenen el to i la textura de la *paraula com a tal*, que dirien Krutxònikh i Khlébnikov: cantarelles, onomatopeies, paraules deformades, rimes rodolíiques (“Sant Josep és un esquilat de clatell, / que els que no vulguen llana invoquen a ell”), i altres etcèteres. O sigui que els dimonis de 1891 ja coneixen i dominen el *zaüm*, la llengua de l’altra riba del seny que reivindicaran aquests “futuristes” russos a partir de 1910 i que ens durà a dadà i a tots els, certament sempre lul·lians, avantguardismes europeus. Els diàlegs de Verdaguer amb el maligne, amb el mal, es converteixen en molts moments en un autèntic llibre de l’Amic i de l’Amat, però amb el diable.

És com si —i sense com si— els dimonis —o potser aquelles pobres dones “posseïdes”,¹¹ qui sap— i *ben certament*, d’una manera o una altra, el mateix Verdaguer, veïssin venir les tribulacions que aviat tindrà ell amb les jerarquies del poder. El capellà i poeta, amb aquestes sessions tan intenses de navegació interior i de l’altra, s’està armant espiritualment. Això ja es mig veia en alguna de les cartes publicades en l’epistolari.¹² Després de les converses que té amb molts dimonis diferents, des del maligne 1 (Satanàs), i passant per Berruel, Judas, Farruel... fins als més petits i juganers “saltirons”, quina por li poden fer els seus titelles bisbes, marquesos ni governadors? I més sabent com sap, del cert i per línia

⁹ El primer, aparegut uns vuit anys abans que el segon, és tota una altra història i molt menys interessant. Certament valuós, del primer volum, el pròleg de Josep Junyent, com a autèntica mina d’informacions que és.

¹⁰ EJV. Vol. VIII. Ob. Cit. Carta 902, 1 de juny de 1892

¹¹ No sé què deu o devia ser la “posseïció” d’aquelles posseïdes i possessos, ni sé si crec en l’existència d’aquests diables, cosa que tampoc no em preocupa gaire, però certament i sense cap dubte crec en mossèn Cinto, en la seva existència, i en tot el que diu en aquestes llibretes.

¹² Com la 795, 870, la 873 (a Collell, escrita des de Sant Sebastià el 23 d’agost 1891, on diu, amb un to semblant al dels apunts de la Casa d’Oració: “Avui molts pagesos semblant lo blat sembren amb ell la maledicció, lo herbegen amb la maledicció i el cullen amb ella. I seria estrany que en lo pa s’hi sentís la banya de cabra?”) [EJV, Vol. VII. Ob. Cit.]; la 911 [EJV. Vol. VIII. Ob. cit.] i altres.

directa, que a aquests, als poderosos, els tenen aquells, els diables, ben agafats pel colze,¹³ per la panxa, per la butxaca... En un dels primers fulls del primer quadern (juny de 1890) Verdaguer anota que el maligne “me diu que un superior me parlarà en contra, acompanyat d’un altre; que li bese els peus en esperit, mes que faça sols la voluntat de Déu”; ja és la línia que seguirà quan realment li vindran mal dades. El 21 de juliol del mateix any el dimoni de la M. (Marta?) explica a Verdaguer que quan vegi un capellà, especialment si va “engallardit de sa figura o qualitats”, que li doni interiorment la benedicció abans ni de saludar-lo, entenent-se que és que li fa verament falta, és clar.

En les anotacions del 22 de febrer de 1891, que són totes directament de boca d’algun dels malignes, aquests aconsellen el mossèn. Comencen aconsellant-li que busqui el martiri. Aquest dia en concret hi trobem meravelles com aquestes:

“Digues: “Vull lladrar d’aprop perquè el tigre no es pugui acostar al fonament del cristià””.

“Demana ser servidor d’una estrella de Maria”.

“Tu aniràs per voler posar les cames del blat de moro dretes”.

“Jesucrist mateix te diu: “Confia en mi, que jo et manejaré el ser””.

“Te diuen la mala mar que vindrà i et donen salvavides perquè la pugues traspasar; qui et vol t’ho envia”.

“Si no ho acceptes, faràs com tos amics. Què et penses que coneixen a Jesús? Si el veiessin a casa seva, a garrotades lo’n traurien”.

Els amics deu voler dir els seus companys de camí i d’ofici: els capellans, el clergat, els catòlics. Per a l’església, que un esquerrà o un anarquista consideri que ells no són cristians és un fet habitual. Que ho pensi, ho senti i ho sàpiga un capellà, i a més essent el capellà més conegut del país, ja és una altra cosa. A més, aquest capellà poeta sembla l’únic cristià autènticament creient de tota la pel·lícula. Com deia Carmona, la desgràcia de mossèn Cinto va ser topar amb un bisbe que no era cristià.

Amb els anarquistes i altres dinamitaires certament aquests dimonis del pla de Barcelona hi tenen tractes (en aquests escrits hi apareixen potser una dotzena de cops), però dediquen moltíssima més energia als rics, als governants, al clergat (hi surten a cada plana). Aquests “poderosos” són el centre de l’acció o actuació satànica, el terreny on el mal se sent més a gust i es desplega millor, d’on fa més mal. Uns altres aliats del mal són els maçons, els mags, els espiritistes, però tampoc no en parlen gaire, a penes una mica més que els revolucionaris. Els aliats naturals del dimoni són els rics i el clergat, això és d’una claredat inqüestionable.

El 3 de març del 1891, els mateixos dimonis que passen la tarda al carrer Mirallers, de nit se’n van, amb rima i tot, a... “A la capital de Madrid beurem cafè i copa aquesta nit”. El dia de Pasqua de 1892 diuen: “Hem anat a Madrid. Que milions érem! Alguna hora los ministres posaven lo nom del timoner –Jesucrist– a davant; ara no el posen ni a davant, ni a darrera, ni al mig. Ja en farem nosaltres, de timoners!”, i tot seguit canvia de ciutat i: “Si veiéssiu los mils magos que hi ha a Barcelona! A Sants solament, n’hi ha 900”. I Verdaguer en persona comenta o s’exclama; “Quina resurrecció tan trista! Que ha ressuscitat trist, Jesús...!”.

Els malignes de tant en tant parlen de literatura: diu un dimoni a Verdaguer: “Lo món en general i tos coneguts estan tan fora de camí que si vegessen lo que escrius dirien que és lo més mal fet de tos

¹³ “A tots los seculares i eclesiàstics, fins als bisbes i arquebisbes, los tenim los braços lligats ab los nirvis encabellats perquè no es puguen senyar. Posa’t al peu de la pica de l’aigua eneita i compta quantsn’hi ha que se senyen bé; a cap lo braç li arriba per fer la creu sencera”, li diu un maligne el dissabte sant de 1891 [*Manuscrits verdaguerians de revelacions, exorcismes i visions*. ob. cit., pàg. 324]. El mateix, el mateix dia, ja li ha dit aquesta perla del llibre de la vida: “encara que vages a genollons, no pots pagar la gràcia de conèixer la flor i la punxa” [ob. cit., pàg. 324]

llibres, i això que el dicta Jesucrist. Tot hi és senzill, com que és obra del Senzill dels senzills. Qui ho reprobava, serà reprobada”. O bé: “Abans, ab tos versos donaves agrado a molts oïdos, de grans i xics i savis i ignorants; agradaves a molts cors. Ara has d’agradar a un sol cor: al Cor de Jesús. La Verge accepta els versos que li has dedicat, mes ara vol altra cosa”.

L’altra cosa va ser magnífica,¹⁴ el poeta verament aquells darrers anys la va donar, i ho va fer mentre l’agafaven pel bell mig i el rebentaven. Els humans.

A la pàgina 367 un maligne li anuncia: “Aquesta setmana et florirà un pensament”.

A la pàgina 239 veiem l’esbalaïdora lucidesa, la insòlita profunditat de Verdaguer, la que ens servirà encara molts anys per esquivar la merda que ens imposen els reaccionaris i els progressistes d’aquest “*pícaro mundo*”, per dir-ho com el bisbetó,¹⁵ Li diu el dimoni al nostre mossèn: “No treballis mai per experimentar, ni per veure si et coneixeràs més bé, ni per saber coses que et convenen. Treballa en desagravi del Cor de Jesús. Busca la glòria de Déu”. En desgreuge del cor de Jesús, per mi, que no crec que Jesús fos més déu ni menys que vós o que jo, vol dir en desgreuge de la sagrada unió de la matèria i l’esperit, de la idea i el sentiment. El poeta avantguardista Max Jacob, traductor del *Llibre d’Amic i Amat* al francès, i de tanta importància per a Foix, escrivia el 1941:

Les idees no tenen res a veure amb la poesia: *el que compta és l’inexpressable*. Les idees no pertanyen a l’home; vénen del cel de les imatges; hom se les apropia. No hi ha res més trist i de més pesant que les idees [...]. Deixen de ser idees si les sentiu a ultrança, a mort, amb passió, amb experiència, si les *transformeu en sentiments*.

És la significació del culte tan desconegut del Sagrat Cor. La llança que travessà el pit del Nostre Senyor Jesucrist és la fletxa indicadora del camí que agafen les idees per esdevenir vàlides.

D’altra banda, la Sang i l’aigua que surten del Cor són la imatge de la unió de l’Esperit amb la matèria que és l’única *comprensió vàlida*.¹⁶

Potser Verdaguer volia passar en net aquests apunts i fer-ne realment una obra. O potser Verdaguer els va passar en net (molts, i dic molts, paràgrafs de les llibretes són ratllats tots sencers amb traços en diagonal, com si ja els hagués recopiat) i, per tant, el llibre acabat és en algun lloc, potser el té algú, i potser té títol i tot. Sabent el ritme de treball i l’abrivament al treball de Verdaguer, el més probable és que estiguin recopiats tots quatre, comptant-hi el misteriós segon quadern, que desaparegué de la biblioteca de Ripoll cap al 1960 i esdevé, per això, el més interessant. En l’única pàgina conservada (en fotogravat) del quadern evaporat hi ha aquesta interessant anotació: “Me diu a mi, veient-me a escriure: “Fas molts gargots, però, baix la bona voluntat teva, un dia Jesucrist ho escriurà per tu... Un dia t’entregaran aqueixos gargots en lletra neta i ho podràs presentar al Bisbe dels Bisbats””.

No són apunts sense importància: són un llibre,¹⁷ o un projecte de llibre, que podria ser el més important dels seus, i per això sembla el més mal fet. Tant, que ha sigut implublicable durant més de cent anys. S’ha acabat l’any Verdaguer: comença el segle Verdaguer, el XXI.¹⁸

¹⁴ Al cel, perles del *Llibre d’Amic i Amat...* i altres coses en defensa pròpia i en defensa, doncs, de tots nosaltres (que en això, com en certs jocs infantils, si se salva un se salven tots: *salvat per mi i per tots!*, dèiem, de nens, en tocar mare).

¹⁵ Vegeu nota 7.

¹⁶ Max Jacob, *Conseils à un jeune poète suivis de conseils à un étudiant*. Collection Blanche. París: Gallimard, 1945, p.20.

¹⁷ El nom dels qual no és “Quaderns d’exorcismes” (segon volum dels *Manuscrits Verdaguèrians de revelacions, exorcismes, i visions*, ob. Cit.). No poso en dubte que siguin quaderns d’exorcismes. Ho són, sí, entre altres coses. Però si tenen algun títol verdaguèria (l’obra és de Verdaguer) és *Apunts de la casa d’Oració*. I si no en tenen, aleshores s’han de titular amb les paraules amb què s’inicia el llibre: *Estranyat de l’espectacle*. Aquest en serà el títol el dia que en faci jo l’edició que tinc pensada fer.

¹⁸ De l’era de Pilat.